

ВІДГУК

офіційного опонента,

доктора філософських наук, доцента,

завідувачки кафедри філософії Дніпровської академії неперервної освіти

Висоцької Ольги Євгенівни,

на дисертаційну роботу Рахима Амира Хуссейна

««Духовна медицина» Абу Бакра ар-Разі: соціально-філософський аналіз», подану на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Тема дослідження, обрана для наукового пошуку Амиром Хуссейном Рахим, є наразі актуальною. У розмаїтті ціннісних систем людства феномен здоров'я одностайно сприймається як базова умова життєдіяльності, високоякісного рівня життєствердження, позитивного розвитку та реалізації усіх потенційно закладених здібностей людини: у фізичному, соціальному, психологічному, духовному плані. Водночас Амир Хуссейн Рахим указує на те, що феномен духовного здоров'я є дещо «розмитим», відтак складно артикульованим.

Духовна складова здоров'я відіграє особливу роль своєрідної вершини, якою детермінуються, від стану якої залежать, гармонійною єдністю з якою уможлиблюється зосередження найкращих проявів інших її ознак, зумовлюючи розвиток усієї повноти природи людини загалом. Для України важливість аналізу духовної складової здоров'я, моральної свідомості в контексті соціально-філософської проблематики продиктована тим, що питання етико-ціннісної взаємодії суспільства з природою у вітчизняних дослідженнях ще недостатньо концептуально окреслені. Особливо це актуально у ситуації, коли в українській культурі відбувається інтенсивний процес обґрунтування системи національних цінностей, в яку можуть бути залучені цінності, спрямовані на гармонізацію відношень «суспільство-людина», що мають загальнолюдський характер. Сукупність різних етичних,

естетичних, філософських і релігійних ціннісних установок у своєму комплексі формують, відповідно, й різні духовні системи людства, що можуть впливати на побудову духовної складової здоров'я. Також актуальність теми дисертаційної роботи зумовлена необхідністю переосмислення цілої низки стратегічних викликів та завдань, зокрема вирішення міжкультурних колізій шляхом артикуляції уваги на рівноправному діалозі; утвердження ідеї «спільного блага» та консолідації суспільних зусиль довкола явно артикульованих спільних цінностей.

На жаль, в українській філософії зустрічаються поодинокі розвідки духовного здоров'я, переважно, в історико-філософському, релігієзнавчому та теологічному напрямках, але немає комплексних аналітичних досліджень цього феномену. У філософсько-теологічних, медичних і психолого-психотерапевтичних розробках відомих сучасних християнських науковців запропонований синтез біблійної, патристичної та сучасної психотерапевтичної стратегій лікування і збереження духовного здоров'я. Цей науковий проєкт під назвою «терапевтичної теології» розвивається у католицькому і православному релігійному середовищах Соціально-філософське осмислення цього складного феномену ще попереду.

Власне, усе це й визначає науково-дослідницьку доцільність та практичну значущість соціально-філософського аналізу проєкту «Духовної медицини» видатного персидського мислителя Середньовіччя Абу Бакра ар-Разі в сучасних цивілізаційних контекстах.

Керуючись указаним сучасним контекстом розуміння феномену духовного здоров'я, дисертант означає завдання дисертаційного дослідження, які вповні реалізовані у змісті дисертаційної роботи. Структура дисертаційної роботи відповідає меті, цілям, завданням роботи та є структурно впорядкованою та логічно аргументованою. Цілком доречним є структурування тексту роботи заради зручності соціально-філософського аналізу проєкту «Духовної медицини».

Амир Хуссейн Рахим артикулює увагу на значенні виявлення універсальних загальнолюдських гуманістичних смислів духовного здоров'я у соціально-культурному просторі, пов'язаного з посиленням міграційних потоків, що уможлиблює зростання культурного різноманіття приймаючих країн. Механізми взаємоузгодження різновекторних ціннісних орієнтацій українських громадян, переборення синдрому «розколотого суспільства» та інтеграції української держави і суспільства у світовий глобальний контекст не можуть залишати байдужими науковців та дослідників. Автор слушно наголошує, що радикальна всесвітня медикалізація соціуму та публічної сфери в епоху пандемії COVID-19, граничні для людської природи режими біовлади та біополітики сьогодення суттєво посилюють нагальну актуальність звернення до ідей, концептів, проєктів та практик, які реалізують усталений, оптимальний гармонійний зв'язок медицини та суспільного управління, регуляції усіх сфер життя (с. 18).

Зауважимо, що реактуалізація творчої спадщини видатного персидського вченого-енциклопедиста Середньовіччя, лікаря, теоретика медицини, філософа Абу Бакра ар-Разі, його проєкту «Духовної медицини», виявлення її універсальних загальнолюдських гуманістичних смислів буде сприяти розвитку сучасної філософії медицини та становленню біоетичної парадигми в Україні та світі, усталеному діалогу з цієї тематики з мусульманською спільнотою, вплив якої на сучасні соціокультурні та політичні процеси стрімко зростає.

Тож погоджуємося з вихідною тезою дослідження, що жанр «духовної медицини», розроблений в арабо-мусульманській культурі та філософії Середньовіччя, виступає як соціокультурна універсалія і загальноцивілізаційний інваріант, релевантний відповідним концептам в європейській традиції – «духовні справи», «турбота/піклування про себе», «*medicina mentis*» тощо (с. 20). Окрім того підтримуємо твердження дисертаційного дослідження, що вчення про «духовну медицину» в її соціально-філософському вимірі сприятиме формуванню біоетичної

парадигми, холістичної філософії здоров'я, медичної аксіології, соціальної екології тощо (с. 21).

Дисертант правомірно констатує, що проблеми середньовічної ісламської філософії привертають увагу українських дослідників та допомагають краще зрозуміти ідейно-філософську спадщину ар-Разі, але в Україні філософські ідеї видатного персидського (чи персидсько-таджикського, як наполягають дослідники з Таджикистану) мислителя залишаються практично невідомими. Немає поки що жодної спеціальної публікації, крім попередніх власних розвідок автора (с. 28).

Цілком обґрунтованими у контексті методології дослідження є теоретико-методологічні засади дисертаційної роботи, які визначили вибір дослідником методологічного інструментарію дисертації, комплексного міждисциплінарного підходу, та широкого кола теоретичних джерел. Зокрема, Амир Хуссейн Рахим, насамперед досліджує засади «арабського гуманізму» та «аль-фальсафа», що дозволяє суттєво посилити його соціально-філософську спрямованість. Філософські праці сучасних зарубіжних та українських учених створюють загальні соціокультурні та цивілізаційні рамки дослідження, виявляють загальнолюдські універсальні смисли середньовічного східного проєкту «духовної медицини», а також ті сучасні виклики, на які такий проєкт може ефективно відповісти. Історико-філософські праці авторів з країн Сходу, представників сучасних арабо-мусульманських філософських шкіл (Єгипет, Іран, Ірак, Ліван, Сірія) присвячені переважно висвітленню медичних і науково-експериментальних аспектів спадщини ар-Разі. Обрані публікації з філософії медицини та біоетики, які також створюють ситуацію міжкультурного діалогу через століття щодо проблеми здоров'я, здорового способу життя, холістичної та гуманістичної медицини, співвідношення тілесного та духовно-душевного в людині.

Концептуальною засадою для експлікації та реактуалізації соціально-філософських смислів і морально-ціннісних основ проєкту «духовної медицини» в сучасних умовах є теорія комунікації як основа соціальних

перетворень постмодерної доби. Антропологізм, антропологічна інтенційність, як концептуальні настанови роботи дозволяють досліджувати основну проблему, на якій зосереджувалася увага середньовічної ісламської філософії, – формування розумної, духовно активної, моральної і досконалої людини. Друга методологічна позиція, що визначає собою вибір методологічного інструментарію дисертаційної роботи Амиром Хуссейном Рахимом, є ідея діалогу арабської та європейської культур, а також культури української. Цей взаємозв'язок в українській науковій та соціально-філософській думці часто використовують як синонімічний із мультикультуралізмом. Методологічне питання про засади компаративних студій та міжкультурних порівнянь універсального рівня призводить дисертанта до виявлення міжкультурної спорідненості, яку демонструє не стільки змістовна частина певних філософських концепцій, скільки смисл базових філософем для культури загалом, спільні моменти філософського дискурсу обох традицій.

Радикальна світова медикалізація соціального життя та технологізація сучасної медицини, системи охорони здоров'я постають як зона цивілізаційних загроз, викликів, ризиків, з одного боку; становлення біоетичної парадигми та біоетичної соціальної інфраструктури, значні трансформації в сучасній філософії медицини, діалог між західними та східними її моделями – як позитивні, антропорятівні тенденції розвитку людства, з іншого боку. Знаково, що висвітлений у дисертаційному дослідженні життєвий модус здоров'я як іманентний атрибут здорового способу життя і як соціальна цінність методологічно визначає сутнісну канву роботи Амира Хуссейна Рахима, уможливаючи автора дійти власних висновків щодо природи та сутності складного феномену.

Третя методологічна позиція, що визначає собою вибір методологічного інструментарію дисертації, – методи біографічного, герменевтичного й текстологічного аналізу, а також мережевий підхід, аналіз інтелектуальних спільнот і комунікацій. Це дозволяє дисертанту представити справжній діалог

європейської та ісламської культур з урахуванням сучасних реалій і викликів, що стосуються сучасної глобалізованої цивілізації, поглянути на обрану ним тему й головний концепт «духовна медицина» з точки зору синтетичної єдності універсальї культури, серед яких і «духовна медицина», єдність духовного й тілесного лікування, піклування про себе (с. 26–55).

Зокрема, у підрозділі 1.3, дисертант доречно наголошує на систематизації та синтезі соціально-філософських складових дослідження феномена «Духовної медицини» не лише у варіанті спадщини Разеса, а й як значущої соціокультурної та цивілізаційної універсальї. Онтологічне розуміння локальності культур, стилю соціально-філософського мислення на Близькому та Середньому Сході, занурення в унікальний життєсвіт Абу Бакра ар-Разі та його епохи не лише має присмак інакшості, а й посилює смислову домінанту збереження культурного розмаїття, супротиву будь-яким, навіть і вишуканим та прихованим, формам насильства, нетолерантності, а ґрунтовний аналіз творчості та ідей видатного представника Мусульманського Відродження постає у відповідальному сенсі справжнім культивуванням етичної та соціально-філософської настанови – «фундаментального права на свій голос у колективному ансамблі спілкування» (с. 57).

Амір Хусейн Рахім правомірно обґрунтовує, що саме крізь призму розуміння публічної сфери сучасного суспільства необхідно ставити питання про реактуалізацію проєкту «духовної медицини» в її загальнолюдських універсальних засадах. Аналізуючи ідеї Ю. Габермаса та Ч. Тейлора, дисертант слушно зазначає, що дискурс визнання формується на двох рівнях: у приватній сфері, де формування ідентичності й самості відбувається у діалозі зі значущими іншими та суспільній (public) сфері, де «політика рівного визнання відіграє все більшу роль». Саме публічна сфера є тим соціальним інститутом, де реалізується комунікативна дія, формується суспільний консенсус щодо спільного добра, відбувається вільна й рівноправна комунікація громадян із приводу суспільно значущих проблем, якими для нас виявляються, перш за все, проблеми здоров'я (с. 58-59).

У сучасному світі, для котрого первинною є проблема комунікації й обміну інформацією у світі, найважливішою постає «методологія розуміння» як можливість встановлення контакту з представниками інших культур, а також як передумова для інтеграційних процесів у суспільстві. Також слід розглядати «екоантропоцентричні» цінності, зокрема, здоров'я, як визначні. Цінність тут безпосередньо ототожнюється з поняттям блага, вона є не засобом для досягнення певних цілей, а основною ідеальною величиною будь-якого рішення і дії. Зокрема, для філософів екзистенціальної спрямованості важливий індивідуально-суб'єктний характер оцінки. У цьому разі будь-яка процедура встановлення ієрархії цінностей супроводжується їхньою трансценденталізацією, коли цінності мають апріорний характер і виступають у ролі ідеальних сутностей, що носять форму благ.

Підкреслимо важливість «емоційно-психологічного аспекту ціннісного вибору», який включає розгляд навколишнього світу з погляду його «прийняття» (світоствердження) або «неприйняття» (світозаперечення). В цій моделі акцентується специфіка когнітивних засобів поведження з природною реальністю, що обумовлює певні типи ціннісних орієнтацій стосовно природи – від суб'єкт-об'єктних до інтерсуб'єктивних (суб'єкт-суб'єктних) та об'єктивованих безсуб'єктних (об'єкт-об'єктних) бінарних опозицій як раціональних передумов ціннісного орієнтування. Також в останні десятиліття все більш розповсюдженою стає настанова, що припускає зняття зазначених бінарних опозицій через децентрацію людського «Я» і спрямованість на ідеали єдності. Отже, духовна та культурна настанова на ідеали єдності може бути, на наш погляд, посилена зверненням до скарбниці культури і філософії Сходу, до спадщини видатного персидського фі авторлософа-лікаря Абу Бакра ар-Разі.

Амір Хусейн Рахім додатково наголошує, що особливістю соціальної філософії Абу Бакра ар-Разі, як і всієї ісламської філософії середньовіччя, є акцентування ключової ролі моралі в урегулюванні життя суспільства. Моральні цінності спрямовані на гармонізацію соціальних взаємовідносин

людей, соціальної солідарності та гуманності. Тому наявність цих цінностей тісно пов'язана із соціальною практикою і тими змінами, що відбуваються в суспільстві. Ключовими паттернами становлення публічної сфери в арабомусульманському світі є модель взаємодії між мусульманськими вченими, певними секторами суспільства й правителями. Таку універсальну тріаду: «вчений – спільноти (сектори суспільства) – правитель» представлено в унікальній історичній конфігурації у випадку з Абу Бакр ар-Разі.

Здобувач підсумовує, що «Духовна медицина» має яскраво виражений соціальний характер. Стати людиною, досягти моральної досконалості, щастя і злагоди, а таким чином і високого ступеня «духовного здоров'я» можливо тільки в суспільстві, людському оточенні. Ар-Разі та інші автори однойменних східних трактатів бачили свій обов'язок у виховуванні досконалих соціально-етичних чеснот (с.60–82).

Мету другого розділу дисертант окреслює як аналіз трактату «Духовна медицина» Абу Бакр ар-Разі в контексті сучасного міжкультурного діалогу, виявлення актуальних для сьогодення його соціально-філософських сенсів та орієнтирів. У підрозділі 2.1 «"Мусульманський Ренесанс" (Ірано-Центральноазійське Відродження): соціально-типологічні й цивілізаційні акценти "перерваного проєкту"» Амір Хусейн Рахім установив, що гостра сьогодні як ніколи проблема культурно-цивілізаційної субординації стала вкрай життєво-актуальною на хвилі кризи мультикультуралізму та політики відкритості Європи. В полеміці чисельні автори згадують ім'я Абу Бакр ар-Разі. З метою аргументації факту створення особливого типу інтелектуальної культури, який можна позначити як «відкритий науковий і філософський форум», здобувач спирається на праці відомого американського ученого С. Ф. Стара. Найбільш ґрунтовна теорія Арабського Відродження яка акцентує увагу на соціально-політичному та соціокультурному вимірах ісламської цивілізації, на загальних типологічних рисах і культурних універсаліях та дозволяє розглядати спадщину цього регіону в глобальному, загальносвітовому цивілізаційному контексті, представлена саме в працях

С. Ф. Стара. Одна з сутнісних рис цього соціокультурного феномена, який досі не отримав однозначної трактовки, полягає в плідному міжкультурному діалозі ідейних комплексів, світоглядів, філософських та релігійних концепцій і уявлень. Це був синтез, подекуди еклектичне, строкате поєднання ісламської теології, античної спадщини, індійської духовної традиції, ідей зороастризму, гностицизму та маніхейства, на основі якого мусульманські філософи, універсали-енциклопедисти розробили власне бачення людини, світу, соціального устрою, етико-аксіологічних засад життя та поведінки, ставлення до здоров'я.

Дисертант пропонує вирватися з полону європоцентричних міфів, згідно з якими саме Європа є прямою спадкоємицею античної цивілізації, зосереджує увагу на тому, що представлення Ірано-Центральноазійського Відродження як «*Ex oriente lux*», (Світло зі Сходу) – це активна протидія умонастроєм та практикам ісламофобії, що значно поширюються сьогодні в європейських країнах. У соціально-філософській оптиці розгляду є надзвичайно актуальним завдання аналізу комплексу ідей «духовної медицини» в соціокультурних вимірах ісламської цивілізації в контексті міжкультурного діалогу. Дослідник вказує, що суть такого підходу – в ідеї, що саме мусульманська спадщина створила той світ, котрий ми сприймаємо як виключно західний, мусульманська й західна цивілізації виникли з одного й того ж духовного коріння та являють собою дві сторони однієї і тієї ж цивілізації (с.91).

Здобувач наголошує, що для гідного життя, потрібна свобода, яка дозволяє вибирати й переглядати наш вибір. Водночас можливість формувати та переглядати концепцію гідного життя тісно пов'язана з належністю до культури, оскільки в основі індивідуального вибору лежить спектр можливостей, які індивід отримує з власної культури, тобто, саме культура виступає необхідним контекстом для вибору, а отже сприяє індивідуальній автономії, й саме тому виявляється цінною.

Соціальна філософія персидського мислителя є вершиною життєстверджувального вільнодумства і гуманізму в середньовічній

ісламській філософії. Проте цілком слушно здобувач зауважує, що «у нашій соціально-філософській настанові дуже важливо продемонструвати полемічний і діалогічний характер робіт і стилю мислення Абу Бакр ар-Разі. Ісламська думка тісно взаємодіяла з іншими традиціями. Такий діалогічний стиль характерний для розвитку філософії Сходу, інтелектуальних спільнот цієї культури окресленого періоду» (с. 104).

Доречним є те, що Амір Хусейн Рахім підкреслює специфічний статус інтелектуала-філософа в суспільстві – перебування в безпосередньому оточенні халіфа, еміра чи візиря в якості радника. Ця обставина складає соціальну умову проєкту «духовної медицини». Безпосередня близькість філософів до управління та власне правителів стала обов'язковою умовою їх наукової діяльності, вони мали завдяки цьому суттєвий вплив на соціокультурні процеси. «Духовна медицина» є соціальним замовленням, перш за все, на ідеальний тип людини. Це – «розумна людина», досконалий громадянин, в якому фізичне, суспільне і духовне здоров'я пов'язані воєдино завдяки «керівництву» «духовної медицини» (с. 104-106).

Отже, здобувач долучається до ідентифікації певних сучасних досить суперечливих думок, «зокрема стосовно включення представників мусульманських общин», особливо зважаючи на сучасні політичні реалії, які згодом були піддані критиці.

Справжнім здобутком дисертаційної роботи є третій розділ ««Духовна медицина» Абу Бакра Ар-Разі: реконструкція, експлікація та актуалізація соціально-філософських смислів», в якому здобувач аналізує структуру та змісту трактату Абу Бакра ар-Разі «Духовна медицина». Завданнями реконструкції архітекtonіки, є експлікація та актуалізація соціально-філософських смислів середньовічного трактату, часто непрявлених, неартикульованих і латентних.

Використовуючи методи герменевтичного й текстологічного аналізу, дисертант покроково виявляє соціально-філософський горизонт трактату,

який співвідноситься із сучасними контекстами, смислами, соціокультурними, політичними і глобальними цивілізаційними викликами сьогодення.

Залучення історичних й сучасних контекстів допомагають вказати на «опорні смислові точки «збирання» загальної архітектоніки дослідження в проблемно-тематичній цілісності всіх розділів і підрозділів» (с. 109). Показово, що Амір Хусейн Рахім аналізує практичний мотив «Духовної медицини», наголошуючи, що перед нами аж ніяк не теоретичний трактат, де можливо занурюватися в найвитонченіші й різноспрямовані роздуми, це – посібник для лікування. Разес пропонує ряд дій – духовних вправ, які й становлять практики стримування пристрасті: рішучість у стримуванні пристрастей, підготовка душі до переживання труднощів і звикання до них (с.115) Вчений відповідно до своєї максими – викладати теоретичну частину гранично стисло, тільки як передмову до частини практичної, зупиняє на цьому детальний опис власної соціально-філософської доктрини. Його соціально-філософський ідеал, у принциповому сенсі платонівсько-аристотелівський, стає підставою проєкту «духовної медицини» (с.130-131).

Підрозділ 3.1 ««Духовна медицина» Абу Бакра ар-Разі – соціальне замовлення на формування «розумної людини» та ідеального громадянина» присвячений аналізу морального ідеалу, який формується на підґрунті всього процесу духовного розвитку людства і морального піднесення суспільства. Для таких мислителів, як ар-Разі цей ідеал визначає вищий рівень морального розвитку особистості і все, що знаходиться нижче цього рівня, представляє собою різну міру наближення до ідеалу або відхилення від нього. Наближення до ідеалу, зокрема, призводить до піднесення людини на новий рівень гідності, принаймні, до пошуку свободи й вільнодумства. У соціальному сенсі ця свобода, спрямована проти нерівності та несправедливості, рабської залежності, використання у своїх корисних цілях інших людей, містила гуманістичний зміст.

Дослідник підсумовує, що Ар-Разі бачив свій обов'язок як філософ, лікар, вчитель у тому, щоб виховувати людей у дусі єдності, взаємодопомоги,

соціальної рівності, моралі (с.145). Люди можуть створити суспільство тільки разом, керуючись взаємодопомогою. Взаємодопомога, як умова існування людського співтовариства, обумовлена тим, що окрема людина не в змозі одночасно займатися усіма видами діяльності, які потребує її існування. Це спонукає людей до обміну продуктами своєї діяльності, взаємодопомоги і взаємодії, комунікації. Саме це допомагає досягти не лише матеріальних благ, таких як благополуччя і добробут, але й спокою, щастя і моральної досконалості. Лише разом вони можуть справитися з усіма труднощами, створити державу з високою культурою.

Цілком виправданим є звернення дослідника до питання співіснування громадської й духовної медицини. Абу Бакр ар-Разі пропонує розглядати два види медицини, які тісно взаємопов'язані та становлять нерозривну єдність, у їх описі наявна подвійна оптика залежності від ситуації й контексту: а) духовна медицина як підсистема медицини громадської; б) громадська медицина (суспільне здоров'я) входить до більш широкого контексту духовної. Духовна медицина також доволі диференційована. Дисертантом особливо виділені соціокультурні контекст і смисли «лікування розуму» («*medicina mentis*»), лікування через вправи пам'яті, мнемотехніку, використання енергії пам'яті як інструмента медицини, а також трансцендирування (утвердження в свідомості й через «око розуму» ідей «божественних» Платона і Сократа) (с.147–148).

Водночас дисертантом доведено, що «спосіб життя» – ключовий орієнтир «Духовної медицини». В центрі уваги трактату є «спосіб життя», дотримуючись якого, «розумна людина» позбавить себе осуду й завоює любов. Увага зосереджена на конкретній практиці, праксисі, практичній філософії. «Спосіб життя» представлений не стільки в індивідуалістичному вимірі, скільки в колективістському, як комунікація та спільне проживання з іншими. Спосіб життя як співжиття з іншими дозволяє розглянути трактат в оптиці соціальної філософії. Тим більше, що саме в такій оптиці необхідно розглядати вихідну передумову ар-Разі, що лише позначається як очевидна й

детально не розкривається. Це ідея нерівності народів, нерівність окремих людей при принциповій вихідній рівності. Соціально-філософський зміст у осмисленні «способу життя» розкривається автором ще й через визначення основного модусу ідеального «шляху життя», основу якого складає «справедливість у взаєминах». Розгортається цей принцип через прояв почуття добротності та скромності, співчуття, прагнення бути корисним тощо (с.150).

У підрозділі 3.3 «Проект «духовної медицини» в сучасних соціальних та цивілізаційних реаліях (тотальна медикалізація суспільства, інтеркультурна медицина, холістична філософія здоров'я, медична аксіологія й біоетична парадигма)» здобувач слушно звертається до проблематики медичної аксіології, яка набуває питомої ваги в сучасних філософських дослідженнях, потребує філософського осмислення з метою створення концепції духовно-тілесної єдності в контексті медичного та філософського дискурсів (с. 154). Духовне життя і лікарська практика - це практично нероздільні поняття. Не будучи духовною людиною, не можливо лікувати хворих, особливо дітей. В основі лікарської практики повинна бути висока мораль, без якої людина не гідна називатися лікарем. Цінності, які закладені в основу лікарської моралі, мають духовну основу, тобто базуються на основних загальнолюдських принципах.

Концептуальні положення і висновки дисертаційної роботи корелюються з положеннями новизни, її структурою та завданнями, логічно витікають із основного змісту роботи. Цілком виправдана ідентифікація дослідником духовної медицини, як мультикультурного дискурсу.

Методологічно правильно, що дисертант характеризує духовність і релігійність як значущі культурні конструкти, що дозволяють створювати «салютогенне» середовище та «салютогенні» відносини і сприяти «почуттю (світової) гармонії» – переживання наявності осмисленого світоустрою, передбачуваності, можливостей людини і доцільності відповідати на виклики і запити світу.

Погодимось з думкою здобувача, про те, що духовність і релігійність доцільно розглядати як такі, що взаємно посилюватимуть одне одного, переважно, в онкологічній практиці. У цій соціально стигматизованій сфері, поняття страждання, смерті як ніколи актуалізуються, змушуючи людину шукати допомоги в категоріях непізнаваних. Незважаючи на те, що цей зв'язок існує, релігійність і духовність не можуть розглядатися як синоніми (с. 160). Розрізнення подібних, однак не збіжних термінів, суттєво поглиблює дослідницький дискурс, сприяючи висвітленню у роботі здобувача багатогранності феномену «духовної медицини», сприяючи констатації новизни та висновків дисертаційного дослідження про важливість долучати до сучасних дискусій щодо співвідношення релігійності та духовності в галузі медицини, щодо страждань, хвороб і смерті, гармонійну зважену холістичну позицію Абу Бакра ар-Разі.

Дослідником окреслені деякі перспективи медикалізації соціального життя доби пандемії коронавірусної хвороби, яка спричинила тотальне переструктурування світового життєустрою, руйнуючи усталені соціальні зв'язки та повертаючи класичну парадигму окреслення державних та фізичних (соціальних) кордонів, переінакшуючи спосіб життя сотень мільйонів людей, оприявнивши глибинні суперечності між цінностями виживання та самовираження.

Компаративний метод, яким послуговується Амір Хусейн Рахим, сприяв глибокій порівняльній характеристиці засад прибічників та критиків релігійної / духовної складової медицини. Духовність є галуззю в релігійній системі, але вона може бути присутня у будь-якому людському досвіді, наприклад, в її цінностях, етиці, моралі, любові, співчутті, мистецтві, пов'язаних із внутрішнім світом, енергією, надійністю, радістю, силою, підтримкою, дружбою, солідарністю, гуманізмом, комфортом – і, як підсумок, у змісті та цілі життя. Зазначимо, що з'явилися важливі сучасні християнські релігійні роздуми про здоров'я. Є чимало дисциплін і сучасних теологічних доктрин, дотичних до питань охорони здоров'я.

У дослідженні здобувача порушуються питання, які дотичні до пізнання соціально-філософських засад та філософського осмислення феномена здоров'я. Це осмислення враховує чисельні аспекти фізичного, психічного і соціального станів людини. Розуміння здоров'я та шляхи його досягнення суттєво різняться, часом до протилежності, залежно від основних світоглядних принципів, виражених в епохальному розвитку історико-філософського знання. Якщо західна традиція прагне «поліпшити і поглибити», то східна – «накопичувати і передавати» (с.167).

Підсумкові узагальнення дають підставу для висновку, що дисертантом здійснено соціально-філософський аналіз генези проєкту «Духовної медицини». Це контекст інтеркультурної медицини, діалогу західної світської та ісламської біоетики, встановлення їхніх філософських засад, епістемологічної та аксіологічної складових.

Зауваження

Оцінюючи загалом позитивно дисертацію, необхідно водночас вказати й на деякі недоліки і певні упущення, наявні дискусійні моменти і окремі неточності, висловити зауваження та побажання здобувачу.

По-перше, керуючись специфікою дисертаційного дослідження, дисертанту доречно було детальніше описати критерії вибору методологічного інструментарію дисертаційної роботи, що посприяло б змістовному поглибленню першого розділу. Зокрема, недостатньо розкритим є питання застосування синергетичної методології, на якій наголошує дисертант, описуючи проблематику роботи в контексті сучасного бачення феномену здоров'я.

По-друге, намагання дисертанта реактуалізувати соціально-філософські смисли середньовічного східного проєкту «духовної медицини» в сучасних цивілізаційних контекстах ми оцінюємо цілком позитивно. Так, цікавим є співвіднесення концепту «культури турботи/піклування про себе» М. Фуко та ідеї Абу Бакр ар-Разі про «прагнення до пізнання власного тіла, його будови, структури, спадку за життя й після смерті» (с 74). Проте дисертанту не вдалося

повністю виконати це завдання. Виникає відчуття певного розриву між історичною реконструкцією духовної ситуації часу, в який жив і творив Абу Бакр ар-Разі, детальним текстологічним та герменевтичним аналізом твору «Духовна медицина» (другий розділ, перший і другий підрозділ третього розділу) та сучасними актуальними смислами і контекстами, які представлені у третьому підрозділі третього розділу.

По-третє, певним недоліком роботи є те, що в рамках дисертаційного дослідження недостатньо артикульованою залишається проблема співвідношення ісламської та християнської західноєвропейської біоетики, визначення їхньої концептуальної розбіжності або, навпаки, рис єдності та взаємопов'язаності. Хоча дисертант наголошує на релевантності принципів «духовної медицини», розроблених в арабо-мусульманській культурі із концептами «духовні справи» в європейській традиції, однак докладного компаративного аналізу цих підходів в межах одного часового відрізка Східного та Західного Середньовіччя не здійснено.

По-четверте, на наш погляд, в роботі недостатня увага приділяється осмисленню проекту «Духовної медицини» Абу Бакра ар-Разі крізь призму розвитку соціально-профілактичного напрямку медицини, холістичної епістемології, що розглядаються в межах сучасної філософії медицини.

По-п'яте, було б цікавим і доречним розкриття екоантропоцентричного виміру східної «духовної медицини» як основи здійснення полікультурного діалогу в процесі обґрунтування оновленої ієрархії цінностей XXI століття, що особливо важливо в контексті таких викликів для сучасної цивілізації як пандемія COVID-19 та зміна клімату.

Висновок

Втім, висловлені зауваження носять рекомендаційний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дослідження, значимість одержаних результатів і висновків, а тому не мають суттєвого значення для кваліфікаційної оцінки дисертаційного дослідження.

За темою дисертації опубліковано: 5 наукових праць, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації (одна з них – в фаховому науковому виданні, що індексується в міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus); 3 статті – у міжнародних виданнях, 3 наукових праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації, у яких з достатньою повнотою оприлюднені результати дослідження, одержані дисертантом.

Автореферат дисертації за змістом і структурою відповідає поданому до захисту рукопису роботи.

За актуальністю, новизною, науковою і практичною цінністю дисертаційне дослідження «Духовна медицини» Абу Бакра ар-Разі: соціально-філософський аналіз» відповідає вимогам пунктів 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів» (затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України від 19.09.2015 р. № 656, від 30.12.2015 р. № 1159, від 27.07.2016 р. № 567), а її автор Рахим Амір Хуссейн заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії КЗВО
«Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради»

О. Є. Висоцька

Підпис Висоцької О.Є. засвідчую

Вчений секретар Вченої Ради
КЗВО «Дніпровська академія
неперервної освіти» ДОР»

Л. В. Пасічник

